

Ivan Illich'in Yabancılaşma Anlayışı Bağlamında Modern Üniversite Eleştirisi

Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU*

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Gököy Yerleşkesi,
Gököy / Bolu / Türkiye, adurakoglu06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9687-8939

Doç. Dr. Beyhan ZABUN

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Beşevler / Ankara / Türkiye,
bzabun@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8974-9103

Öz

Günümüz düşünürlerinden Illich'in yabancılaşma anlayışı bağlamında modern üniversite eleştirisinin ele alındığı bu çalışmada, önce genel olarak yabancılaşma kavramına ve Illich'in yabancılaşma kavramını nasıl tanımladığına yer verilmiştir. Çalışmada, daha sonra yabancılaşma kavramıyla ilişkili olarak Illich'in modern eğitim sistemi hakkındaki düşüncelerinden bahsedilmiştir. Illich'in metinlerinde sık sık yer verdiği diğer bir kavram da öğrenmedir. Bu nedenle çalışmada yine yabancılaşma kavramıyla ilişkisi içinde Illich'in öğrenmeyi nasıl tanımladığına da değinilmiştir. Çalışmanın son bölümünde Illich'in modern ve modern öncesi üniversite anlayışı ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle Ortaçağ'daki üniversiteler ile 1960 yılından sonra kurulan üniversiteler birbiriyle karşılaştırılmıştır. Illich'e göre, ideal üniversiteler Ortaçağ'da hizmet vermekteydi. Bu bölümde Illich'in Ortaçağ üniversitelerini nitelikli görmesinin nedenlerine de temas edilmiştir. Çalışmanın sonunda Illich'in,

* Sorumlu Yazar. Tel: +90 543 615 41 99

günümüzde modern kurumlar arasında yer alan üniversiteleri, kapitalist sisteme hizmet eden ve insanların yabancılaşmalarına neden olan unsurlar olarak düşündüğü görülmüştür. Ayrıca çalışmanın nihayetinde Illich'in dünyada kapitalist düzenin hâkim olmasından dolayı, yükseköğrenim sisteminin, sosyalist olarak adlandırılan ülkeleri bile kapsayacak biçimde standartlaştığını iddia ettiği de anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Illich; Yabancılaşma; Eğitim; Öğrenme; Üniversite.

Modern University Criticism of Ivan Illich in terms of the Sense of Alineation

Abstract

This study within the framework of contemporary university criticism in the context of Illich's understanding of alienation from the contemporary thinkers, first of all, has been concerned with the concept of alienation in general and Illich's definition of alienation. In the study Illich's ideas about the modern education system were presented in relation to the concept of alienation. Another concept Illich often places in his texts is learning. In the study, then, in relation to the concept of alienation, Illich's ideas about the modern education system were given. For this reason, the study also describes how Illich defines learning in relation to the concept of alienation. In the last part of the work, Illich's modern and pre-modern university understanding was discussed. In this section, especially the universities of the Middle Ages and the universities established after 1960 were compared with each other. According to Illich, ideal universities were serving in the Middle Ages. This chapter also explains the reasons why Illich saw qualified medieval universities. At the end of this study, it was seen that Illich regarded modern universities, which are among modern institutions, as elements serving the capitalist system, and that each of them caused human alienation. At the end of the study, it is also understood that Illich suggests that the system of higher education claims to be universally standardized even in the so-called socialist countries, since they were dominated by capitalist system in the world.

Keywords: Illich; Alienation; Education; Learning; University.

Extended Summary

Purpose

This study within the framework of contemporary university criticism in the context of Illich's understanding of alienation from the contemporary thinkers, first of all, has been concerned with the concept of alienation in general and Illich's definition of alienation. The concept of alienation used by the German philosopher Hegel for the first time in the history of philosophy implies a departure from or separation from the human being itself, nature, society and other people due to instincts, passions and habits that cannot be controlled in general. The causes of alienation can be fall into the five subcategories; economic, technological, social, psychological and philosophical-existential. According to Illich, alienation is most often caused by the influence of social factors. He does not ignore the effects of technological factors in the emergence of alienation. The most important factor underlying Illich's alienation is the concept of the vehicle. He does not use the concept of the vehicle narrowly to include simple equipment such as drills, containers, leaks, engines, cars, cars, power plants, and other large machines. Illich also thinks about systems that produce immaterial goods such as health, information and education. According to him, the tools must be used by everyone easily, at the desired frequency and for the purpose chosen by the users of the tools. According to this idea, schools which are vehicles must also be educational institutions that serve to the extent desired by people of all ages. However, schools in today's existing educational systems are not such type. As is known, in modern education systems, students enrolled in primary and secondary schools are leaving the school, and if they exceed the age limit of formal education, they are not back again. Universities only serve people who have graduated from primary and secondary schools and are allowed to attend higher education in terms of the result of the exam. When considered in the context of Illich's ideas, such schools cause people's alienation because they are used as directed means. Another concept Illich often places in his texts is learning. For this reason, this study provides information about how Illich defines learning in relation to the concept of alienation.

Method

According to him, learning is a human activity that is least needed for the management of others. In other words, many learning acts are spontaneous. Education, which is a tool, is today packaged with the first learning experience, in other words, learning by first-class knowledge, cooking, courtesy,

and even sexual information... According to Illich, people are less reliant on themselves to do their own work because each of curriculum programs in education is turned into economic property over time. As a result, they believe that they need education. Thus, people who think that education is a necessity, feel that the modern world is alienating to them.

Results

But it is not the world that is alienated, but the human being itself. It needs to be produced by the person who needs the tools to ensure his needs. However, people, who have the ability to produce innately, tend to consume too much as they are believed to be assets that need to be consumed. Thus, people are alienated since they behave contrary to their nature. Illich emphasized that today's people continue to be consumed because they live without being aware of the feeling of alienation. Illich argues that even university students, who are among the most conscious individuals in society, are unaware that they have established consumption standards and have supported the consumption system. When considered in this context, universities are one of the most important institutions that drag people into the alienation process. In the last part of the work, Illich's modern and modern pre-university understanding was discussed. In this section, especially the medieval universities and the today universities were compared with each other.

Discussion

According to Illich, ideal universities were serving in the Middle Ages. This chapter explains the reasons why Illich also saw qualified medieval universities. According to him, in the Middle Ages, each of the universities was a regional mobility center, forming a research community. During this period, universities provided a free environment for discussion of old and new ideas. Both students and students did not have to come together to read the works of their scientists, but they were trying to gain new perspectives on their current affairs through the work of scholars who were no longer alive. On the other hand, being a university member in the Middle Ages meant being poor, even beggars. In other words, at that time, universities were not automatically re-factoring their students' knowledge. Illich argues that universities have undergone an important transformation, especially since 1960, to the present day. According to him, before the 1960s, universities were serving the emergence of producers, not consuming them with the protection of one's freedom of speech. In many countries, universities began to serve for the deployment of

consumption targets in the 1960s, when equality illusion began to spread. Thus, after this period, universities caused more and more intensely alienated people.

Conclusion

At the end of study, it was seen that Illich regarded modern universities, which are among modern institutions, as elements serving the capitalist system, and that each of them caused human alienation. At the end of the study, it was also understood that Illich's capitalist order dominates the world, and the system of higher education claims to be universally standardized, even non-capitalist, even so-called socialist countries. According to him, universities in countries such as Russia and Algeria are elements of the capitalist system, like universities in the US and Western Europe, contributing to the formation of consumer classes. As long as capitalism prevails, Illich does not see any possibility of a university system being replaced with a new university system. In this case, the removal of the alienation risk cannot be prevented by university reform. For this reason, Illich suggests revolution instead of reform. When considered in this context, it seems that Illich's main purpose, is to abolish the existing capitalist system, which does not lift from the school grounds, threatens humanity and causes social alienation. Because, according to him, when the socialist revolution is realized, the school will not be any longer needed. In this regard, it also emerged in this review that Illich had an idea that socialism has not been applied up to now.

Giriş

Modern kurumları eleştiren Ivan Illich (1926-2002)'in en çok eleştirdiği kurumlardan biri eğitim kurumlarıdır. Ona göre, okullaşma olmadan da eğitilmiş bir toplum mümkündür. Bu nedenle Illich, öğrenmenin ne anlamlara geldiğini ifade ederek işe başlar. Ona göre, birçok öğrenme eğitim kurumları dışında gerçekleşmektedir. Illich, eğitim kurumlarının ve özellikle de üniversitelerin amacı dışında yönlendirilen işlevleri üzerine eleştirilerde bulunarak kurumsallaşmaya alternatif olarak tasarladığı "okulsuz toplum" yaklaşımını ortaya koyar. Onun okulsuz toplum idealine sâhip olmasının temel nedeni, kurumsallaşmayı ve özellikle de günümüzdeki anlamıyla okullaşmayı insanın yabancılaşmasına neden olan tehdit olarak görmesidir. Bu çerçevede düşünüldüğünde Illich'in, her insanın özgürlüğünü tehdit eden, başka bir deyişle yabancılaşmasına neden olan bütün unsurlardan korunmasını sağlamayı amaçladığı görülmektedir.

Yabancılaşma ve Modern Eğitim Sistemi Anlayışı

Felsefe tarihinde ilk defa Alman filozof Hegel tarafından kullanılan yabancılaşma kavramı, varoluşçu felsefenin temel kavramlarından biri olmuş, psikoloji, sosyoloji ve edebiyat gibi alanlarda da bu kavram farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Genel anlamıyla yabancılaşma, kontrol altına alınamayan içgüdüler, tutkular ve alışkanlıklar nedeniyle insanın kendisinden, doğadan, yaşadığı toplumdan ve diğer insanlardan uzaklaşma veya kopma hâlini ifade eder. Yabancılaşmanın nedenlerini; ekonomik, teknolojik, toplumsal, psikolojik ve felsefi-varoluşçu olmak üzere beş ayrı başlık altında toplamak mümkündür (Cevizci, 1997). Illich'e göre yabancılaşma, en çok toplumsal faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. O, yabancılaşmanın ortaya çıkmasında teknolojik faktörlerin de etkisini göz ardı etmez. Illich'in yabancılaşma anlayışının temelinde bulunan en önemli unsur ise 'araç' kavramıdır.

Illich, araç kavramını yalnızca matkap, kap, kaçak, motor gibi basit eşyalar ile arabalar, enerji santralleri gibi büyük makineleri kapsayacak biçimde dar anlamda kullanmaz. Sağlık, bilgi, eğitim gibi maddî olmayan mallar üreten sistemleri de araçların kapsamında düşünür. Bunlar, ilişkilerin özünü oluşturduğundan en çok toplumsal ilişkileri etkilerler. Bireyler, eylem içinde, aktif biçimde hükmettiği veya pasif biçimde boyun eğdiği araçları kullanarak yaşadığı toplumla ilişki kurarlar. Araçlarına hükmettiği bireyler, hükmettiği ölçüde dünyayı kendi anlamlarıyla donatırlarken, pasif biçimde boyun eğdiği bireyler ise araçları kullanarak yaşadığı toplumla ilişki kurar (Illich, 2015).

Illich, araçlara boyun eğen insanlardan oluşan bir toplumdaki ilişkilerin yapay olduğunu vurgulayarak bu topluma alternatif olarak araçlara hükmeden insanlardan oluşan bir toplumu tasarlar. O, şenlikli toplumu, kaleme aldığı metinlerinde 'convivial society' olarak adlandırır (Illich, 1973). 'Eğlenceli toplum' olarak da dilimize çevrilebilecek bu kavrama karşılık olarak Illich'in Türkçeye kazandırılan eserlerinde 'şenlikli toplum' kavramı kullanılmaktadır. Bu kavrama, metinlerinde sık sık yer veren Illich'in, bununla neyi kastettiğini, yabancılaşma düşüncesinin daha iyi anlaşılması için, açıklamak gerekir. O, şenliklilik kavramını bunalımın tam karşıt anlamına gelecek biçimde kullanarak bunalımın ortadan kaldırılması için şu biçimde bir reçete sunar:

“Bunalım ancak araçların bugünkü temel yapısını tersine çevirmeyi öğrenirsek; insanlara yüksek, bağımsız bir verimlilikle çalışma haklarını güvence altına alacak, dolayısıyla hem kölelere ve efendilere duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracak hem de her insanın özgürlük alanını

genişletecek araçlar verirsek çözülebilir. İnsanlar, çalışmak için yeni araçlara ihtiyaç duyuyor, kendilerine hizmet edecek araçlara değil.” (Illich, 2015, s.23).

Illich, şenliklilik kavramını endüstrideki üretkenliğin karşıtı olarak kullanır. Ona göre, üretimin daha fazla büyümesi düşmanca bir ortam yaratarak kişileri birbirinden koparıp yapay bir kabuğa hapsedirmektedir. Bu da buna nereden olmaktadır. Ancak bunun karşıtı olan şenlikli bir toplumu, başka bir deyişle insanların bir arada başkalarıyla yaratıcı bir biçimde ilişkilerde bulunabilecekleri bir toplumu kurmak için tüm endüstriyel üretimi ortadan kaldırmak gerekmez. Sadece mevcut endüstri tekelinin yıkılması yeterlidir. Dolayısıyla şenlikli toplumu kurmak için araçların da ortadan kaldırılmalarına gerek yoktur (Illich, 2015).

Illich'e göre, araçlar herkes tarafından, kolayca istenen sıklıkta ve araçları kullananların seçtiği amaç için kullanılabilirdiği ölçüde şenlikliliği beslerler. Bu biçimde kullanılan araçlar, şenlikli araçlardır. Telefon buna örnek olarak verilebilir. Çünkü ücretini ödeyen herkes istediği kişiyi arayabilir. Ayrıca telefon, dilediği kişiye istediğini söylemesine olanak verir. Ancak daha düşük bir teknoloji düzeyiyle icat edildiği halde Illich, dış doktoru matkabını manipüle edilen araç anlamına gelen 'manipulatory tools' olarak adlandırır (Illich, 1973). Çünkü bunu kullanmak için bir ehliyete ya da diplomaya sahip olunması gerekir. Bu araç bir mesleğin tekeline sokulup kısıtlanmış olduğundan manipüle edilen başka bir deyişle yönlendirilen araç olarak da adlandırılabilir (Illich, 2015). Dolayısıyla şenlikli araçlar ile yönlendirilen araçlar arasındaki fark teknoloji düzeyinden bağımsızdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde şenlikli bir toplum, tüm okulları da dışlamaz. Eğer okul sistemi, okuldan ayrılanları, başka bir deyişle okulu terk edenleri ayrıcalıklardan yoksun bırakıyorsa bu biçimde bir okul sistemini dışlar (Illich, 2015).

Dış doktoru matkabı örneğinde olduğu gibi günümüzün mevcut okul sistemlerinde de bir kısıtlama söz konusudur. Bilindiği gibi modern eğitim sistemlerinde, ilk ve orta dereceli okullarda öğrenim gören öğrenciler okulu terk ettiklerinde, eğer örgün eğitim yaş sınırını aşmışlarsa, bir daha okula geri dönemiyorlar. Üniversiteler ise sadece ilk ve orta dereceli okullardan mezun olmuş ve sınav sonucunda yüksek öğrenim görmelerine izin verilen insanlara hizmet veriyor. Illich'in düşüncesi bağlamında düşünüldüğünde bu tür okullar, yönlendirilen araçlar olarak kullanılıyorlar. Dolayısıyla Illich'e göre, her yaşta insanın istediği ölçüde yararlanabilecekleri biçimde tasarlanmış eğitim

kurumlarına sâhip olan bir eğitim sisteminin içinde bulunan okullar ancak şenlikli araç olarak adlandırılabilirler. Ancak günümüzün mevcut eğitim sistemlerindeki okullar bu türden değildir.

Illich'e göre, modern eğitim sistemlerindeki okulların hemen hepsi yaşama hazırlığı yabancılaştırmakta, böylece öğrenciler gerçek eğitimden ve yaratıcılıktan yoksun bırakılmaktadırlar. Bu insanlar artık benzer konulara karşı ilgi duymazlar ve yaşamlarının herhangi bir döneminde ortaya çıkacak sürprizlere karşı hazırlıksızdırlar. Bu insanlar, okullar tarafından, kendileri farkında olmasalar da, yabancılaşma sürecine dâhil edilmişlerdir (Illich, 2016).

Yabancılaşma, insanın kendi doğasından uzaklaşması veya kopması biçiminde tanımlandığından Illich'in insanın doğasını ne ile ve nasıl tanımladığını anlamak önem kazanmaktadır. Bununla birlikte yabancılaşma ve insan doğası kavramlarına birbiriyle ilişkisi içinde yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü Illich, geleneksel anlamdaki yabancılaşma sorunuyla ilgilenmiş ve o da bu sorunu, insanın kendi doğasından uzaklaşması veya kopması olarak görmüştür.

Illich, insanın, homo faber olarak nitelendirilmesine atıfta bulunur. Latince homo faber, yapan, yaratan insan anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre insanı, diğer canlılardan ayıran özellikleri; yapması, üretmesi, inşa etmesidir. İnsan hakkındaki bu nitelendirmeyi, ilk defa Fransız filozof Bergson yapmıştır (Illich, 2015).

Bergson, Antik Yunan filozofu Aristoteles'in homo sapiens (düşünen insan) olarak nitelendirdiği insanı, homo faber (yapan insan) olarak tanımlayarak, insanın aslî özelliğinin âletler yapmak ve bunları mümkün olduğu kadar değiştirmek olduğunu belirtmiştir. Bu nitelendirmeye göre, hayvanlar birtakım âletlere sâhip olsalar da sâhip oldukları âletler, vücutlarının bir bölümünü teşkil ederler. İnsanlar, hayvanlardan farklı olarak âletler imal etmekle birlikte, bu âletlerle faaliyetlerde bulunmakta ve sâhip oldukları âletleri daha da geliştirmektedirler. Bununla birlikte hem insanların hem de hayvanların doğaları gereği âletlere ihtiyaçları vardır (Bergson, 1944).

Illich de Bergson gibi insanın doğası gereği âletleri de kapsayacak biçimde araçlara ihtiyaç duyduğunu iddia eder. İnsanların her şeyden önce barınmaları, beslenmeleri için araçlara ihtiyacı vardır. İnsanlar çalışmak için de yeni araçlara ihtiyaç duyarlar. Ancak endüstri toplumunun kurumları insanları, araçların köleleri hâline getirdiklerinden onlarda yabancılaşma

duygusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Illich, bu sorunun çözülmesi için öneride bulunur: “*Bunalım, ancak araçların bugünkü temel yapısını tersine çevirmeyi öğrenirsek; insanlara yüksek, bağımsız bir verimlilikle çalışma haklarını güvence altına alacak, dolayısıyla hem kölelere ve efendilere duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracak hem de her insanın özgürlük alanını genişletecek araçlar verirsek çözülebilir.*” (Illich, 2015).

İnsanın araçlara ihtiyacı olduğunu iddia eden Illich, yabancılaşmanın araçlara sâhip olmayla ve araçlarla faaliyetlerde bulunmayla değil, araçların insanlara hükmetmeye başlamasıyla ortaya çıktığını düşünür. Ona göre, yabancılaşmanın ortaya çıkmasında en önemli faktör, her biri araç işlevi gören toplumsal kurumlardır. Bu çerçevede düşünüldüğünde Illich’e göre, yabancılaşmaya neden olan faktörler genellikle toplumsaldır.

Yabancılaşmaya neden olan faktörler toplumsal olsa da yabancılaşma bireyde meydana gelir. Bireyin iç dünyasında gerçekleşen yabancılaşmanın insanî ilişkilerine yansması ise toplumsal yabancılaşmaya neden olur. Böylece bireysel ve toplumsal yabancılaşma sürekli birbirini üretir (Karaca, 2016). Illich, toplumsal kurumları, insanların yabancılaşmalarına en çok neden olan faktörler olarak görür. Bu toplumsal kurumlar arasında en yaygın eğitim kurumları olduğundan yabancılaşmaya neden olan kurumlar arasında okullar ilk sırada yer alır.

Illich okulu, öğrenmenin öğrenme edimi sonucunda ortaya çıkan, doğruluğu önceden kabul edilmiş bir önerme üzerine inşa edilmiş kurum olarak tanımlar. Bu tanıma göre her öğrenme için bilinçli bir öğrenme ediminde bulunmak gerekmez. Her insan nasıl yaşanacağını en iyi okul dışında öğrenmektedir. İnsanlar, öğretmenlerin müdahalesi olmadan konuşmayı, düşünmeyi, hissetmeyi, oynamayı, lanet etmeyi, çalışmayı, politika yapmayı öğrenmektedirler (Illich, 2016).

Günümüzdeki okulların, eğitim açısından etkisiz olduğunu düşünen Illich, okullara değil, okulların bireyler için yegâne eğitim kurumu olarak görülmesine karşıdır. Ona göre, öğrenme sadece okulda gerçekleştirilebilen bir eylem değildir (Yıldırım, 2013). Illich, insanın doğası gereği öğrenmeye meyilli bir canlı olduğunu iddia eder. Bu nedenle birçok öğrenme, kolayca ve hatta farkında olmadan gerçekleşmektedir. Illich’e göre okullar insanları, tek başlarına öğrenemeyeceklerine ikna ettirdiklerinden onların öğrenme güdülerini köreltirler. Illich, en önemli amacı öğretmek olan okulların gerçek amacına hizmet etmediklerini, hatta insanların aktivitede bulunma dürtülerini

baskı altına alarak onları yabancılaşma sürecine sürüklediklerini iddia eder. O hâlde Illich'e göre, öğrenme nedir? Öğrenme düzeyleri nelerdir? Hangi tür öğrenme yabancılaşmaya neden olur? Onun yabancılaşma anlayışı bağlamında mevcut eğitim sistemine ilişkin düşüncesini daha iyi kavramak için bu soruların ele alınması önem arz etmektedir.

Öğrenme ve Yabancılaşma Kavramları

Illich'e göre öğrenme, başkalarının yönetimine en az ihtiyaç duyulan bir insan etkinliğidir. Başka bir deyişle birçok öğrenme edimi kendiliğinden olmaktadır. Anne ve babalar, çocuklarının öğrenmeleri yolunda daha çok özen göstermelerine rağmen çocuklar anadillerini, sık sık paylaşımlarda bulunarak kendi kendilerine, başka bir deyişle öğreticiye ihtiyaç duymadan öğrenmektedirler. Okumadaki akıcılık dahi müfredat çalışmalarının bir sonucu değildir. Illich'in insanları, kendiliklerinden öğrenmeleri konusunda yeterli bulduğu görülmektedir. O, birçok öğrenme için önceden belirlenmiş bir programa ihtiyaç duymaz. Ayrıca o, bunu her insanın sâhip olduğu bir yetenek olarak nitelendirir (Illich, 2016).

İnsanların hareket etme, ev yapma, insanları iyileştirme, teselli etme gibi konularda olduğu gibi öğrenme konusunda da doğuştan gelen bir yeteneği vardır. Illich, bazı öğrenme edimlerinin ancak amaçlı ve programlı bir öğretimin sonucunda gerçekleştirilebileceğini de göz ardı etmez. Bu bağlamda iki tür bilgi vardır. Birinci tür bilgi, insanların çevrelerini etkileyen yaratıcı eylemlerinin sonucudur. Ana dilini konuşmayı, yürümeyi, çocuk bakmayı öğrenmek birinci türden bilgiyle öğrenilir. İkincisi ise, insanların tâbi kıldıkları amaçlı ve programlı öğrenmenin sonucu gerçekleşir. Matematiği, baleyi, resim yapmayı öğrenmek ikinci türden bilgiyle öğrenilir. Birinci türden bilgiyle öğrenme, geleneğin kuşattığı etkileşimden doğar. Köylülerin yörelerinin folklorunu kazanması, Müslümanların namaz sayesinde az çok Arapça öğrenmesi büyük ölçüde birinci türden bilgiyle gerçekleşmektedir (Illich, 2015).

Illich'e göre, ikinci türden bilgiyle öğrenmek için düzenli bir öğretim sistemi gerekebilir. Ancak günümüzde herkesin kendi başına ne kadar öğrenebileceğini araçlar belirlediğinden birinci türden bilgiyle öğrenilmesi gereken bilgilerde dahi araçlara başvurulur. Buna neden olan unsur, araçların yapısıdır. Araçlar, şenlikli olmaktan ne kadar uzaksa, aynı derecede günümüzün mevcut öğretim sistemine hizmet ederler. Bir araç olan eğitim, günümüzde öyle hâlde gelmiş ki ilk elden deneyimle öğrenmenin, başka bir ifadeyle birinci türden bilgiyle öğrenmenin kapsamında olan yemek pişirme, nezaket,

cinsellik bilgileri dahi paketlenmiş mallara uyarlanmıştır. Ders programlarının her birinin zamanla ekonomik mal hâline getirilmesiyle insanlar, kendi işini yapmaları konusunda kendilerine daha az güvenirlir. Bunun sonucunda eğitime ihtiyaçları olduğuna inanırlar. Böylelikle, eğitimin ihtiyaç olduğunu düşünen insanlar, modern dünyanın kendilerine yabancılaştıkları duygusuna kapılırlar (Illich, 2015).

Illich'e göre, yabancılaşan aslında dünya değil, insanın kendisidir. İhtiyaçlarını temin etmek için araçlara ihtiyacı olan insanın üretmesi gerekir. Ancak doğuştan üretme yeteneğine sâhip olan insanlar, tüketime ihtiyaçları olan varlıklar olduklarına inandırıldıklarından üretimden çok tüketime yönelirler. Böylece insanlar, doğalarına aykırı davrandıklarından yabancılaşırlar. Illich, günümüz insanların yabancılaşma duygusunu farkında olmadan yaşadıklarından tüketime yönelmeye devam ettiklerini vurgular. Illich toplumun en bilinçli bireyleri arasında gösterilen üniversite öğrencilerinin dahi tüketim standartları oluşturduklarının ve üretim sistemine destek verdiklerinin farkında olmadıklarını iddia eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde insanları yabancılaşma sürecine sürükleyen en önemli kurumlardan biri de üniversitelerdir. Ancak günümüz toplumlarında üniversitelere bilimsel faaliyetlerde buldukları için değil üretmek ve tüketmek gibi amacı dışında yönlendirilen işlevleri yerine getirdikleri için değer verilmektedir. Illich, modern üniversiteleri daha çok üretim ve tüketim kavramları üzerinden eleştirmektedir (Illich, 2016).

Modern ve Modern Öncesi Üniversite Anlayışı

Illich'e göre, günümüzde insanlara, tüketme kapasitesine göre değer biçilmektedir. Bir insan ne kadar tüketiciyse aynı ölçüde saygın insan olarak nitelendirilir. Bir kurumun değeri ise üretim seviyesine göre belirlenmektedir. Başka bir deyişle çok üreten ve üretim kapasitesine sâhip olan kurum, günümüzde üst seviyede bir kurum olarak nitelendirilmektedir (Gaudio, 2012). Bununla birlikte kalkınma kavramının içerdiği parametreler arasında tüketim kavramı da bulunmaktadır. Metallerin kullanımı ve tüketimi yoluyla geçimlik faaliyetler üzerinde yaygın ve tartışmasız bir hâkimiyet kurulması, kalkınmanın göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Illich, 2013).

Illich, bu düşünceleri temele alarak günümüz üniversitelerinin ve üniversitelilerin durumuna ilişkin değerlendirmelerde de bulunur. Ona göre, günümüzdeki üniversiteler hem meta niteliğinde bilgi üretmekte hem de yeni tüketicilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla üniversiteler, anonim bir işveren ya da bir fabrika olarak nitelendirilebilirler. Öte yandan birçok

ülkede üniversite mezunuyla ortalama bir vatandaşın tüketimi arasında belirgin bir fark vardır. Bu fark, Rusya, Çin ve Cezayir gibi ülkelerde Amerika Birleşik Devletleri'nden daha da fazladır (Illich, 2016).

Siyasî rejimlerinin ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin birbirinden farklı olmalarına rağmen hemen hemen tüm ülkelerde üniversite mezunlarıyla ortalama bir vatandaşın tüketimleri arasında fark olduğunu ifade eden Illich'e göre, üniversiteler, tüketici toplumun oluşmasına neden olarak sınıflar arasındaki ayırımı daha da körüklerler. Illich, iki sınıf arasındaki ayırımı, Çin, Cezayir gibi görece yoksul ülkelerde daha da belirgin olduğunu vurgular (Tan, 1983). Bu yönüyle düşünüldüğünde çoğu insanın, toplumun daha üst sınıflarında yer almak için üniversitelere yöneldiği söylenebilir. Üniversiteler ise topluma çok sayıda tüketici kazandırdığı ve tüketici kazandırma kapasitesine sâhip bir kurum olduğu için dünyanın her yerinde itibara sâhiptir. Dolayısıyla insanların üniversite öğrenimlerini gerçekleştirebilmeleri için bütçelerinden son derece yüksek meblağ ayırmaları anlaşılabilir bir durumdur (Illich, 2016).

Illich, toplumun bu biçimde mal üretimine göre düzenlenmesini sakıncalı bulur. İnsanlar mevcut düzende etkinlik için değil, tüketim için eğitilirler. Tüketim için eğitildiklerinden insanların etkinlik alanları daralmaktadır. (Illich, 2014). Illich, eğitim yoluyla insanların kendi yaratıcılıklarının ellerinden alındığı iddia eder. Ona göre, ideal bir eğitim sistemi, insanlara yapmayı ya da kendileri olmayı öğretmelidir. Oysa mevcut eğitim sistemi buna hizmet edecek biçimde düzenlenmemiştir. Modern eğitim sisteminde insanlar ne yapmışlarsa öğrenciler, sadece onları değerlendirmektedirler (Illich, 2016).

Illich, bu düşüncesi çerçevesinde üniversite sistemini televizyon kurumlarına benzetir. Ona göre, üniversitelerin de televizyon kurumlarına benzer programları vardır. Bu programlar, sadece onları anlayabilen kimseler için zorunluları da içererek "biraz oradan, biraz buradan" biçimindedir. Başka bir deyişle üniversite ders programları da televizyon programları gibi derlemedir. Üniversite sisteminde sadece öğrenilmesi gerekenler olarak nitelendirilmiş konuları öğrenmeye alıştırılmış öğrenciler yaratılmaktadır. Ancak üniversiteler, insanlara gerçekten de öğretilmesi gereken şeyleri öğretmezler (Gaudio, 2012). Böylece gençler, kendi hayal güçlerinin müfredatın sunduğu eğitimle şekillendirilmesine izin verirler. Eğitim, bu gençlerin hayal güçlerinin sınırlarını daraltmaktadır. Ayrıca eğitimden geçmiş insanlar, diğer insanlardan ne umabilecekleri kendilerine öğretildiğinden dolayı artık şaşkınlığa uğratılmazlar. Bu durum ancak bir makine için söz konusu olabilir (Illich, 2016).

Eğitimden geçmiş insanı programlanmış bir makineye benzeten Illich, üniversite sistemini de önceki eğitim kademelerinin bir devamı olarak nitelendirir. Ona göre, üniversitelerde de herhangi bir biçimde müfredat mevcut olduğundan ilk ve orta dereceli okullarda olduğu gibi yükseköğrenim kurumlarında da insanlar öğretilmeye alıştırmaya devam ederler. Illich, bu süreç sonunda insanların gerçek anlamda bazı duygularını yaşayamadıklarını ve bağımsızlık, yaratıcılık gibi insani niteliklerinden yoksun bırakıldıklarını iddia eder. Onun bu düşüncesi, Marks'ın yabancılaşma anlayışı ile benzerlik arz etmektedir.

Marks'ın düşünce sisteminde yabancılaşma, insanın dünya ile olan ilişkisi sırasında ortaya çıkar. Eğer insan bu yönelme ve etkileme aşamasında kendini yaratıcı bir güç olarak nitelendiremiyorsa, eğer dünya ona göre hep yabancıysa aslında insan yabancılaşmıştır. Kısaca Marks'a göre yabancılaşma, kişinin dünyayı ve kendisini edilgen olarak kabul etmesi demektir. (Fromm, 2014).

Marks ile benzer bir bakış açısına sâhip olan Illich (2014) de insanın üretilen hizmetlere yabancılaştığını iddia eder. Okul, eğitim üretir. Bu nedenle eğitim, meta özelliği taşır. Illich, eğitimin üretilen bir mal hâline gelmesinin sonucunda insanlar, öğrenmenin kendi içlerinde üretilebileceğine ve üretmesi gerektiğine gerçekte inanmadıklarını savunduklarından edilgen hâle gelirler. Öte yandan okul, öğrencilerin her şeye gücü yetme konusundaki eksiklik duygularıyla büyümelerine neden olmaktadır. Böylelikle okul, başta öğretilme ihtiyacı olmak üzere insanların birçok ihtiyacını karşılayan bir kurum olarak görüldüğünden yaşama hazırlığı yabancılaştırmaktadır (Illich, 2016).

İlk ve orta dereceli okullarda insanlara özgür bir ortam sağlanmadığını vurgulayan Illich, modern üniversiteleri de bu okullardan farklı görmez. Illich'e göre, okullar eğitim üretir, üniversiteler ise araştırma ve eğitimin üretildiği süreci idare eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde okullardaki öğrenciler gibi modern üniversitelerdeki öğrenciler de bilim insanları, kâşifler, teorisyenler ne yapmışlarsa sadece bunları öğrenmektedirler. Aynı durum Ortaçağ'daki üniversiteler için söz konusu değildir (Illich, 2016).

Illich'e göre, Ortaçağ'da üniversitelerin her biri bir araştırma topluluğu oluşturan bölgesel bir hareketlilik merkeziydi. Bu dönemde üniversiteler, eski ve yeni fikirlerin tartışılması için özgür bir ortam sağlıyordu. Hem hocalar hem de öğrenciler, bilim insanlarının eserlerini okumak amacıyla bir araya gelmekle kalmıyor, bunun yanında artık hayatta olmayan bilginlerin

çalışmaları aracılığıyla günün meselelerine yeni perspektifler kazandırmaya çalışıyorlardı. Öte yandan Ortaçağ'da bir üniversite hocası olmak fakir hatta dilenci olmak anlamına gelmekteydi. Başka bir deyişle o dönemde üniversiteler, hocaların bilgilerini otomatik olarak refaha dönüştürmüyorlardı. Bu çerçevede düşünüldüğünde günümüzdeki üniversiteler tüketim hedeflerinin karşılanması hususunda da Ortaçağ'daki üniversitelerden farklıydılar (Illich, 2016).

Illich, üniversitelerin özellikle 1960'tan sonra önemli bir değişim geçi-
rerek günümüzdeki hâlini aldıklarını iddia eder. Ona göre, 1960'lardan önce üniversiteler kişinin konuşma özgürlüğünü korumakla birlikte tüketen değil, üretkenlerin ortaya çıkmasına hizmet ediyordu (Illich, 2016). Illich 1960'lı yılları, orijinal metinlerinde eşitlik yanılması anlamına gelen 'the delusion of equal' dönemi olarak adlandırır. Çünkü ona göre, bu yıllarda eşitlik yanılması yaygınlaşmaya başlamıştı (Illich, 1970). Birçok ülkede üniversiteler, eşitlik yanılmasının yaygınlaşmaya başladığı 1960'larda tüketim hedeflerinin yerleştirilmesi için hizmet vermeye başladılar. Böylelikle bu dönemden sonra üniversiteler, daha çok insanın üstelik daha da yoğun bir biçimde yabancılaşmalarına neden oldular (Illich, 2016).

Illich'in 1960'lı yıllarda yaygınlık kazandığını iddia ettiği eşitlik yanılması önemle ele alınması gereken bir tespittir. Illich, bu tespitiyle özellikle bu dönemde Marks'ın düşüncesinin yanlış yorumlandığını ve bu nedenle sosyalistler arasında yaygın bir yanlış anlamının mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Onun bu düşüncesi çağdaş psikolog Erich Fromm'un düşüncesi ile benzerlik arz etmektedir.

Fromm'a göre, her çalışanın eşit ücret alması Marks için öncelikli bir konu değildir. Marks için önemli olan çalışan insanların bireyselliklerini yok eden çalışma biçiminden kurtulmalarıdır. Zira Marks kapitalizmi, âdil ve eşit olmayan ücret dağılımı yönünden eleştirmemiştir. O, kapitalizmi en çok bireyselliğin ortadan kaldırılması ve insanların köleleştirilmesi yönünden eleştirmiştir. Illich de kapitalizmin ürünlerinden olan modern eğitim kurumlarını daha çok insanların köleleşmelerine neden olan araçlar olarak görmektedir (Fromm, 2014).

Illich'e göre, modern eğitim kurumları, insanların köleleşmelerine neden olduğundan öğrenciler, özgürleşme hareketleri başlatılması gerektiğinin farkına varmışlardır. Bunlar, devrimci stratejilerin habercisi olabilir. Böylece okullar, sosyal birer problem olarak görülmeye başlanmış ve bu nedenle her

tarafından saldırıya uğramaktadırlar (Illich, 2016).

Sonuç

Modern kurumlara yönelttiği eleştirilerle bilinen Illich'in en önemli amaçlarından biri, insanın özüne uygun bir varlık hâline gelmesini sağlamaktır. Ona göre, bütün modern kurumlar gibi günümüz üniversiteleri de insanlığın etkinlik alanlarını daraltarak özgürlüklerini tehdit etmekte ve toplumsal yabancılaşmaya neden olmaktadır. Illich, bu durumu önemle ele alınması ve çözülmesi gereken sosyal bir problem olarak görür.

Modern üniversiteleri kapitalizmin ürünleri arasında gören Illich, üniversite eğitime değil, mevcut düzene hizmet eden ve buna kalıcılık sağlayan üniversitelere karşı çıkmaktadır. Illich'e göre, dünyaya egemen olan düzen kapitalizm olduğundan sosyalist olarak nitelendirilen ülkelerdeki üniversiteler dahi kapitalist sisteme kalıcılık hatta çimento sağlayacak biçimde hizmet vermeye devam etmektedir. Çünkü Batı Avrupa ve ABD dışındaki hemen hemen tüm ülkelerin eğitim kurumları kapitalist ülkelerin eğitim kurumlarının taklidi niteliğindedir. Sosyalist sistemin uygulanmadığını vurgulayan Illich, dünya ölçeğinde eğitim sistemlerinin standartlaştırıldığını iddia eder. O, bu nedenle okullar hakkında bilgi verirken ABD, Kosta Rika, Çin, Rusya, Afganistan gibi siyasi rejimleri ve gelişmişlik düzeyleri birbirinden oldukça farklı ülkelerdeki eğitim kurumlarına değinir. Bu ülkelerin sâhip olduğu eğitim kurumları arasında nitelik bakımından fark olduğu aşikârdır. Ancak Illich, özellikle az gelişmiş ülkelerin üniversitelerinin hemen hemen hepsinin ABD ve Batı Avrupa üniversitelerinin taklitleri olduğundan bu kurumlara yüklenen gizli amaçlar bakımından üniversiteler arasında fark görmez. Ona göre, Rusya ve Cezayir gibi ülkelerdeki üniversiteler de tüketici sınıfların oluşmasına katkı yaptıklarından ABD ve Batı Avrupa'daki üniversiteler gibi kapitalist sistemin unsurları niteliğindedirler. Illich, kapitalizm hüküm sürdüğü sürece mevcut üniversite sistemi yerine başka bir üniversite sisteminin hayata geçirilmesini mümkün görmez. O hâlde yabancılaşma riskinin ortadan kaldırılması sadece üniversite reformuyla önlenemez. Bu nedenle Illich, reform yerine devrimi önerir.

İnsanların okula gitmeden daha eğitilmiş olacaklarına yüreктen inanan Illich'in önerdiği toplumun okulsuzlaştırılması devrimi sadece eğitim sisteminin ortadan kaldırılmasına yönelik bir hareket değildir. Ona göre, böyle bir durum gerçekleştiğinde ekonomik düzenin devamlılığı da tehlikeye girecektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Illich'in temel amacının, insanlığı tehdit eden

ve toplumsal yabancılaşmaya neden olan mevcut kapitalist sistemin ortadan kaldırılması olduğu görülmektedir.

Illich, günümüzdeki okulları eğitim açısından etkisiz olduğu kadar, bölücü bir nitelik taşıdığına da düşünmektedir. Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin uygulanması da bu sorunu giderememektedir. Çünkü ona göre, yoksullar için daha fazla eğitim imkânı sağlamak için fırsatları mümkün olduğu kadar eşitlemeye çalışan bu kurumlar, hem zenginleri hem de yoksulları okullara kapatarak onları çevrelerindeki olanaklardan sun'î olarak uzaklaştırmaktadırlar. Böylelikle genel fizikî çevre kullanılamamaktadır. Özetle Illich'e göre, yabancı insan için doğa ne kadar gizemliyse çağdaş insan için de okul, insana o kadar yabancıdır. Illich'in düşüncesi bağlamında ele alındığında kapitalist sistemin özü de insan doğasına aykırı bir düzendir. Dolayısıyla o, kapitalist sistemin, sadece sınıflar arasındaki ayrımı körüklediğinden değil, zengin ya da yoksul olsun her insanın yabancılaşmasına neden olduğundan kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde Illich'in, çağdaş insanın temel sorununu yabancılaşma olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zira onun sadece eğitim felsefesi değil, tüm felsefesinin arka planında yabancılaşma kavramının izlerini bulmak mümkündür.

Kaynakça

- Bergson, H. (1944). *Creative evolution*. (A. Mitchell ve I. Edman, Çev.). New York: The Modern Library. (Orijinal çalışma basım tarihi 1907.)
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe sözlüğü*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Fromm, E. (2014). *Marx'ın insan anlayışı*. (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1961.)
- Gaudio, A. (2012). *Illich Un profeta postmoderno*. Brescia: Stampa Officine Grafiche.
- Illich, I. (1970). *Deschooling society*. New York: Harper Colophon.
- Illich, I. (1973). *Tools for convivialty*. Fontana: William Collins Sons & Co. Ltd. Glasgow.
- Illich, I. (2013). *Gölge iş*. (D. Keskin, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Illich, I. (2014). *Sağlığın gaspı*. (S. Sertabiloğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Illich, I. (2015). *Şenlikli toplum*. (A. Kot, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Illich, I. (2016). *Okulsuz toplum*. (M. Özay, Çev.). İstanbul: Şule Yayınları.
- Karaca, F. (2016). Din ve yabancılaşma: imkânlar, fırsatlar ve tehlikeler. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2(3), 45-54.
- Tan, E. M. (1983). İ. Illich ve Okulsuz Toplum. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 45-59.
- Yıldırım, Â. (2013). *Eleştirel pedagoji*. Ankara: Anı Yayıncılık.